ÚSTAV SVETOVEJ LITERATÚRY SAV
INSTITUTE OF WORLD LITERATURE SAS

Roman Mikuláš a kol.

Podoby literárnej vedy

Teórie – Metódy – Smery

VEDA
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2016

Obsah

Úvod 7

Poetika (Tibor Žilka) 11
Rétorika (Tibor Žilka) 19
Genológia (Tibor Žilka) 31
Štylistika (Tibor Žilka) 38
Verzológia (Tibor Žilka) 45
Metrika (Tibor Žilka) 54

* * *

Literárna hermeneutika (Roman Mikuláš) 60
Pozitivistická literárna veda (Roman Mikuláš) 67
Literárna komparatistika (Róbert Gáfrik, Miloš Zelenka) 74
Tematológia (Miroslava Režná) 93
Dejiny ducha (Roman Mikuláš) 102
Fenomenológia literatúry (Ladislav Šimon) 108
Ruský formalizmus (Soňa Pašteková) 113
Štrukturalizmus a poštrukturalizmus (Pavel Matejovič) 124
Recepčná estetika (Roman Mikuláš) 137
Literárna sociológia (Andrea Mikulášová) 147
Kritika ideológie (Ladislav Šimon) 156
Analýza diskurzu (Roman Mikuláš, Andrea Mikulášová) 161
Semiotika a literárna veda (Krisztián Benyovszky) 172

* * *

Literárna komunikácia (Ľubomír Plesník, Roman Mikuláš) 190
Naratológia (Zuzana Malinovská) 205
Intertextualita (Ján Jambor) 220
Translatológia (Marián Andričík) 237
Historiografia literatúry (Soňa Pašteková) 244

* * *

Translatológia

MARIÁN ANDRIČÍK

Translatológia je vedná disciplína zaoberajúca sa všeobecnou teóriou a praxou prekladu a tlmočenia. Ide o strešný termín zahŕňajúci problematiku ústnych a písomných foriem prekladu (literárneho aj neliterárneho) a strojového prekladu (Popovič 1983, 265). Pôvodný anglický termín „translatology"[1] (fr. traductologie, nem. Translatologie; Snell-Hornby 2006, 41) sa začal presadzovať v 70. rokoch 20. storočia (uviedol ho v r. 1971 Roger Goffin a prevzali ho Brian Harris, Jean-René Ladmiral a iní) popri dodnes zaužívanejšom termíne „translation studies", ktorý v r. 1972 vo svojom príspevku[2] na III. medzinárodnom kongrese aplikovanej lingvistiky v Kodani navrhol James S. Holmes a dnes s ním pracujú teoretici ako Lawrence Venuti, Anthony Pym, Susan Bassnettová či Mary Snell-Hornbyová. V kontexte slovenskej literárnej vedy sa termín translatológia etabluje jednak pre svoju jednoslovnosť, jednak pre svoj obsah, keďže okrem teórie prekladu zahŕňa aj jeho dejiny a kritiku, oblasť prekladateľskej praxeológie a didaktiky prekladu. Ako uvádza Zuzana Jettmarová (1997, 4), jeho výhodou je aj dobrá možnosť utvorenia príslušného adjektíva. Navyše v odbornej komunite sa čoraz častejšie používajú príbuzné termíny translácia, translát či translátor[3], ktoré možno chápať ako generické, keďže zahŕňajú tak oblasť prekladu, ako aj tlmočenia. Translatológia ako termín sa v zahraničnom i v domácom kontexte uplatňuje v názvoch vedeckovýskumných inštitúcií, študijných programov a knižných (Hrdlička 1998; Gromová 2009; Biloveský – Djovčoš 2010) či časopiseckých (Perspectives: Studies in Translatology, Dánsko) publikačných výstupov.

Termín „teória prekladu", dosiaľ dominantný v našej literárnej vede, budeme chápať užšie ako pomenovanie teoretickej disciplíny zaoberajúcej sa prekladom písomne fixovaných prejavov či už umeleckého, alebo

---

1 Výhrada voči termínu *translatology* v anglofónnom prostredí sa týkala najmä kontaminácie – spojeniu derivačnej prípony gréckeho pôvodu *-ology*, produktívnej pri tvorbe názvov disciplín, so slovným základom pochádzajúcim z latinského výrazu *translatio*.

2 Holmesov príspevok *The Name and Nature of Translation Studies* vyšiel knižne až v r. 1988.

3 Už v *Slovníku slovenského jazyka IV* (Peciar a kol. 1964, 558) sa termín „translátor" vo význame „prekladateľ" uvádza so štylistickým kvalifikátorom „zastaraný", v súvislosti s jeho dnešnou silnejúcou pozíciou v jazyku teda možno hovoriť o istej revitalizácii lexémy. Zároveň však funguje v povedomí aj v inom, posunutom význame ako prekladací program. Peciarov slovník síce uvádza aj heslo „translácia", ale nie v dnešnom význame „preklad".

odborného charakteru. V starších teoretických príručkách (napr. Vlašín 1977, 387–388) nájdeme aj užšie, z dnešného hľadiska však nepostačujúce chápanie translatológie ako teórie umeleckého prekladu.

V štruktúre literárnej vedy môžeme na základe taxonómie Eduarda Petrů (1999, 21) prisúdiť translatológii miesto pomedznej disciplíny, zasahujúcej svojím zameraním dovnútra literárnej vedy i mimo nej.

* * *

Hoci otázky prekladu sú predmetom teoretickej reflexie už oddávna (Cicero, Horácius, sv. Hieronym, Martin Luther, Étienne Dolet, John Dryden et al.), systematickejšie sa myslenie o preklade začalo rozvíjať v 1. polovici 20. storočia a translatológia ako samostatná vedná disciplína sa konštituovala až v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Ešte v 50. a 60. rokoch sa uvažovanie o preklade chápalo ako odvetvie aplikovanej lingvistiky a viaceré teoretické práce vychádzajúce z tejto disciplíny (Vinay – Darbelnet 1958; Fiodorov 1958; Jakobson 1959; Catford 1965; Mounin 1965) prispeli k vzniku translatológie. Zásadný význam pre myslenie o preklade mali práce Jiřího Levého (1963) a Eugena Nidu (1964), upriamujúce pozornosť najmä na problematiku umeleckého prekladu, čím kliesnili cestu dnešnému chápaniu translatológie ako medzikultúrneho transferu. Levého normatívny pohľad na teóriu prekladu v zmysle jej užitočnosti pre prekladateľskú prax prispel ku konštituovaniu praxeologickej časti translatológie zaoberajúcej sa didaktikou prekladu.

Výrazný slovenský vklad do oblasti translatológie priniesol predstaviteľ nitrianskej školy Anton Popovič (1975) rozpracovaním komunikačnej teórie umeleckého prekladu v nadväznosti na literárnokomunikačné výskumy Františka Mika. Široký medzinárodný ohlas si získala najmä jeho typológia posunov vznikajúcich pri preklade umeleckého textu, ako aj teória metatextov.

Podľa amerického teoretika Jamesa S. Holmesa (1924–1986), ktorý sa v 70. rokoch 20. storočia pokúsil vedu o preklade teoreticky uchopiť, konsolidáciu disciplíny brzdil tak zmätok v jej pomenovaní, ako aj nedostatočná všeobecná zhoda týkajúca sa jej zamerania a štruktúry (Holmes 1998 [1972]). Jeho návrh rozdeľuje vedu o preklade na „čistú“ a aplikovanú, pričom „čistá“ sa delí na teoretickú a deskriptívnu. Vzťah medzi týmito tromi súčasťami translatológie je komplementárny: teoretická čerpá materiál na zovšeobecnenie z deskriptívnej a aplikovanej, zároveň im však poskytuje teoretickú základňu výskumu. Teoretická zložka translatológie zahŕňa teóriu prekladu a tlmočenia, zatiaľ čo deskriptívna sa zaoberá opisom jestvujúcich prekladov, skúmaním duševných procesov, ktoré sa dejú pri prekladaní, a funkciou prekladu v sociokultúrnom kontexte reci-

pienta. Do oblasti aplikovanej translatológie patrí príprava prekladateľov, prekladateľské pomôcky a kritika prekladu (Toury 1995).

Úlohou vedy o preklade ako empirickej disciplíny podľa Holmesa je:

1. opísať, ako sa prekladanie a preklad(y) prejavujú vo svete našej skúsenosti,
2. stanoviť všeobecné princípy, prostredníctvom ktorých možno tieto javy vysvetliť a predvídať.

Mary Snell-Hornbyová (2006, 47 n.) spája vznik translatológie s tzv. „pragmatickým obratom" v lingvistike v 70. rokoch 20. storočia, najmä s Austinovou teóriou rečových aktov, ktorú neskôr rozpracoval Searle, vzostupom textovej lingvistiky a funkčným prístupom k jazyku zvýrazňujúcim jeho sociálne a komunikačné aspekty. V preklade sa tento pragmatický obrat prejavil zvýšeným dôrazom na jeho pragmatické stránky a ústrednými pojmami sa stali „pragmatika, funkcia, proces a text ako komunikát" (Rakšányiová 2007, 97). Translatológia sa vymedzila interdisciplinárne a preklad ako druh interkultúrnej komunikácie alebo kultúrneho transferu. Takto zamerané tendencie v myslení o preklade dostali spoločné pomenovanie „kultúrny obrat" a výrazne sa podieľali na etablovaní translatológie ako samostatnej disciplíny v 80. rokoch 20. storočia.

Jednou z línií, ktorá sa v jej rámci sformovala ako odpoveď na predošlé dominantné preskriptívne alebo normatívne prístupy, bola línia *deskriptívnej translatológie* (termín Gideona Touryho) zahŕňajúca systémové prístupy k prekladu. Tie nadviazali na teóriu polysystémov, ktorú rozpracoval v 70. rokoch 20. storočia izraelský teoretik Itaman Evan-Zohar a zužitkoval v nej podnety ruského formalizmu a českého štrukturalizmu. Evan-Zohar vnímal prekladovú literatúru jednak ako integrálny systém akéhokoľvek literárneho systému, ktorý sa utvára v spolupráci s inými systémami, jednak ako samostatný systém s vlastným centrom a periériou. Z teórie polysystémov čerpala aj manipulačná škola spojená s menom belgického teoretika Thea Hermansa, ktorá na preklad prestala nazerať z pohľadu ekvivalencie s originálom a rozhodujúcim pre jeho podobu sa stalo prijímajúce prostredie. Z perspektívy cieľovej literatúry preklad v sebe zahŕňa istý stupeň manipulácie pôvodného textu. Jeden z predstaviteľov manipulačnej školy André Lefevere chápe preklad ako jednu z možných foriem prepisu textu (rewriting), v ktorom sa odráža vplyv istej ideológie alebo poetiky. Takáto manipulácia s textom podľa Josého Lamberta spochybňuje tradičné translatologické pojmy, ako sú východiskový alebo cieľový text.

Zmena paradigmy, ktorá už pri preklade nepokladala za najdôležitejšiu jeho korešpondenciu s lingvistickými vlastnosťami originálu, ale začala ho vnímať ho ako konkrétnu činnosť v konkrétnej komunikačnej situá-

cii, zdôrazňujúc jeho funkciu v cieľovej kultúre, sa prejavila vo vzostupe *funkcionálnej translatológie*. Jej najvýraznejším exponentom sa stala teória skoposu prezentovaná ako všeobecná teória prekladu a tlmočenia, spojená s menami nemeckých teoretikov Hansa Vermeera a Katariny Reissovej. Vermeer nastolil požiadavku koherentnosti prekladu s inými textami prijímajúcej kultúry a za primárny faktor ovplyvňujúci charakter prekladu uviedol cieľ (gr. skopos), ktorý má v novom prostredí plniť. Ten určujú „potreby používateľa výsledného textu, prekladu – čitateľa, poslucháča a pod. spolu s jeho situáciou a kultúrnym zázemím" (Rakšányiová in Vajdová 2007, 106). Preklad sa takto zasadzuje do širšieho rámca interkultúrnej komunikácie, v ktorej okrem východiskového a cieľového textu a ich tvorcov do hry vstupujú aj ďalší aktéri, ako iniciátor, objednávateľ či používateľ prekladu. Výraznú zásluhu na aplikácii teórie skoposu do oblasti didaktiky prekladu mala nemecká teoretička Christiane Nordová.

Obdobie 90. rokov 20. storočia charakterizuje Mary Snell-Hornbyová (2006, 149) ako obdobie konsolidácie translatológie s postupným rozširovaním poľa záujmu o špecifické druhy prekladu – preklad pre divadlo, audiovizuálny preklad, preklad literatúry pre deti a mládež, preklad reklamy a pod. Nové výzvy pre translatológiu priniesla oblasť tlmočenia v súvislosti s rozvojom techniky (tlmočenie v médiách, videokonferenčné tlmočenie), ako aj s novými spoločenskými javmi (komunitné tlmočenie). Práve pre zvýšený záujem o spoločenské otázky prekladu sa v prvej dekáde nového milénia začína hovoriť o „sociologickom obrate" v translatológii, inšpirovanom okrem iného kultúrnou sociológiou Pierra Bourdieuho. Nové podnety pre translatológiu, zvlášť v oblasti prekladu neliterárnych textov, priniesli aj integračné procesy v Európe spojené s rozširovaním Európskej únie.

Kľúčovými termínmi a zároveň hlavným predmetom výskumu translatológie sú translácia/preklad (ako proces) a translát/preklad (ako výsledok procesu) v najširšom ponímaní, zahŕňajúcom tak oblasť prekladu, ako aj tlmočenia. Svoju pozornosť translatológia upriamuje aj na funkciu prekladu a tlmočenia, ktorá je naviazaná na jej jednotlivé subdisciplíny.

Okrem všeobecnej translatológie ako teórie humánneho prekladu, tlmočenia a strojového prekladu sa vyčleňujú viaceré špeciálne translatologické teórie, praxeologické a pedagogické disciplíny zaoberajúce sa prekladom. Z nich je s oblasťou literatúry najužšie spojená teória umeleckého prekladu a s ňou súvisiace disciplíny.

Hlavným metodologickým podložím translatológie je všeobecná a aplikovaná lingvistika a literárna veda (Jettmarová 1995). Výraznou črtou translatológie je však jej interdisciplinárnosť, keďže úzko spolupracuje s disciplínami ako komparatistika, semiotika, teória komunikácie, psychológia, etika či kulturológia. Do rámca translatológie podľa Jettmarovej

patria dejiny prekladu, všeobecná teória prekladu, teória tlmočenia, prekladateľské porovnávacie štúdiá, didaktika prekladu a tlmočenia a kritika prekladu.

Edita Gromová (2009) v nadväznosti na Antona Popoviča (1983) rozlišuje štyri základné disciplíny translatológie, ktoré ďalej rozdeľuje na jednotlivé subdisciplíny:

I. Všeobecná translatológia
   a) Teória tlmočenia (ústnych prekladateľských činností a foriem)
   b) Teória prekladu (písomných prekladateľských činností a foriem)
   c) Teória strojového prekladu
II. Teória špeciálnych translatologických disciplín
   1. Teória prekladu vedeckých, odborných a populárno-náučných textov
      a) Prekladateľské činnosti a formy prekladu spoločenskovedných textov
      b) Prekladateľské činnosti a formy prekladu prírodovedných a technických textov
      c) Prekladateľské činnosti a formy prekladu inštitucionálnych textov
      d) Prekladateľské činnosti a formy prekladu pragmatických (účelových a úžitkových) textov
   2. Teória prekladu publicistických textov
   3. Teória prekladu literárnoumeleckých textov
      a) Prekladateľské činnosti a formy prekladu básnických textov
      b) Prekladateľské činnosti a formy prekladu prozaických textov
      c) Prekladateľské činnosti a formy prekladu dramatických textov
      d) Prekladateľské činnosti a formy prekladu biblických a sakrálnych textov
   4. Teória prekladu pre audiovizuálne a elektronické médiá
   5. Teória konzekutívneho a simultánneho tlmočenia
III. Praxeológia prekladu a tlmočenia
   a) Sociológia prekladu a tlmočenia
   b) Redakčná prax
   c) Kritika a evalvácia prekladateľských a tlmočníckych výkonov
IV. Pedagogika a didaktika prekladu a tlmočenia
   a) Všeobecná metodika vyučovania prekladu a tlmočenia
   b) Špeciálna metodika vyučovania prekladu a tlmočenia (pre jazykové dvojice)
   c) Metodika využívania pomôcok prekladateľa a tlmočníka (slovníková a encyklopedická literatúra, prekladateľské softvéry, terminologické databázy, internet, paralelné texty).

Z tejto štruktúry je zrejmé, že translatológia, hoci pomerne mladá, je dnes široko rozvetvenou disciplínou pokrývajúcou najrozličnejšie aspekty prekladu a tlmočenia.

LITERATÚRA

Baker, Mona, ed. 1998. *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London – New York: Routledge.

Bassnett, Susan. 2002. *Translation Studies*. Third Edition. London – New York: Routledge.

Biloveský, Vladimír – Martin Djovčoš. 2010. *Vybrané kapitoly z translatológie I*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.

Catford, John C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.

Evan-Zohar, Itamar. 1990. "Polysystem Studies." *Poetics Today* 11 (1). Durham: Duke University Press.

Fiodorov, Andrej Venediktovič. 1953. *Vvedenie v teoriu perevoda*. Moskva: Izdateľstvo literatury na inostrannych jazykach.

Gromová, Edita. 2009. *Úvod do translatológie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

Hermans, Theo. 1999. *Translations in Systems: Descriptive and Systemic Approaches Explained.* Manchester: St. Jerome Publishing.

Hrdlička, Milan. 1988. *Translatologický slovník: výběr z českých a slovenských prací z teorie překladu*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů.

Holmes, James S. 1998. "The Name and Nature of Translation Studies." In *Translation Across Cultures*, ed. Gideon Toury, 10–25. New Delhi: Bahri Publications.

Jakobson, Roman. 1959. "On Linguistic Aspect of Translation." In *On Translation,* Brower C. Arthur, 232–239. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.

Jettmarová, Zuzana. 1995. „Čím se zabývá translatologie." *JTP*, VI: 26, 1/425 – 3/427.

Jettmarová, Zuzana. 1997. „Translatologie se s talentem neslučuje." *JTP*, VIII: 33–34, 4/732 – 6/734.

Komissarov, Vilen Naumovič. 1999. *Obščaja teoria perevoda*. Moskva: ČeRo.

Lambert, José. 1991. "In quest of literary world maps." In *Interculturality and the Historical Study of Translation*, eds. Harald Kittel – Armin Paul Frank, 133–144. Berlin: Erich Schmidt.

Lambert, José. 2006. *Functional Approaches to Culture and Translation*, eds. Dirk Delabastita – Lieven D'hulst – Reine Meylaerts. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Levý, Jiří. 1963. *Umění překladu*. Praha: Československý spisovatel.

Lefevere, André, ed. 1992. *Translation/History/Culture: A Sourcebook*. New York: Routledge.

Miko, František. 2011. *Aspekty prekladového textu*, eds. Mária Valentová – Miroslava Režná. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

Mounin, Georges. 1963. *Les Problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.

Nida, Eugene. 1964. *Towards the Science of Translating*. Leiden: EJ Brill.

Peciar, Štefan, ed. 1964. *Slovník slovenského jazyka IV*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Petrů, Eduard. 2000. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc: Rubico.

Popovič, Anton. 1968. *Preklad a výraz*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
Popovič, Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.
Popovič, Anton, ed. 1983. *Originál/preklad: Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran.
Rakšányiová, Jana. 2007. „Interdisciplinárnosť a funkcionalita." In *Myslenie o preklade,* ed. Libuša Vajdová, 96–117. Bratislava: Kalligram.
Snell-Hornby, Mary. 2006. *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
Steiner, George. 1975. *After Babel: Aspects of language & translation*. Oxford: Oxford University Press.
Švejcer, Alexandr Davidovič. 1988. *Teoria perevoda*. Moskva: Nauka.
Toury, Gideon. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
Vajdová, Libuša, ed. 2007. *Myslenie o preklade*. Bratislava: Kalligram.
Venuti, Lawrence. 2000. *The Translation Studies Reader*. London: Routledge.
Vinay, Jean-Paul – Jean Darbelnet. 1958: *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier et Montréal, Beauchemin.
Vlašín, Štěpán. 1977. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.